

*Kasim Kakaji*¹

Razumijevanje Hafiza i tumačenje ljubavi / aška²

UDK 821.222.1.09-1 Shirazi
801.73

U ovom radu nastoji se Hafiza Širazija predstaviti onako kako je on sam o sebi govorio u svojim stihovima, s posebnim osvrtom na njegov pogled ljubavi / aška koji dominira cjelokupnom Hafizovom poezijom. Da bi se shvatilo Hafiza Širazija, nužno je najprije prepoznati jasna mjesta u njegovoj poeziji, a potom ona manje jasna mjesta, koja eventualno čitaoca mogu odvesti na krivi put, vratiti, odnosno učiniti tevil, i protumačiti u skladu s osnovnim jasnim postavkama ovog pjesnika. Hafiz Širazi razotkriva se u svojim stihovima, što se jasno da vidjeti u ovom radu, kao revnosni pobožnjak, kao vjerski znalac koji živi s Kur'anom, kao zaljubljenik u Ljepotu, kao duhovni putnik posvećen duhovnom putu i noćnim osamljivanjima sa svojim Voljenim izgarajući u boli odvojenosti. Nakon iščitavanja Širazijeve poezije, ono što se nameće kao jedan od zaključaka jeste to da ovog pjesnika može shvatiti samo onaj ko i sam nosi bol o kojoj Hafiz pjeva.

Ključne riječi: Hafiz Širazi, Divan, ljubav, ašk

¹ Kasim Kakaji spada u red iranske akademske elite. Ono što posebno daje značaj njegovom naučnom kredibilitetu jeste činjenica da je imao bliske odnose s nekim od duhovnih učenika Sejvida Kazija, što je vidljivo i u ovom radu. Prevodilac ovih redova imao je priliku slušati dva ciklusa njegovih predavanja, a jedan je bio o duhovnom putu Hafiza Širazija, pri čemu je Kakaji pokazao izvanredno poznavanje sufjske poezije. Ne treba zaboraviti da Kasim Kakaji živi i radi u Širazu, gradu pjesnika ljubavi Hafiza Širazija. Četvrti broj "Žive baštine" većinom je posvećen tekstovima profesora Kasima Kakajija.

² Ovaj govor profesor Kasim Kakaji održao je na Dan Hafiza 1385. Hidžretske godine po solarnom kalendaru, a objavljen je u *Hafez pažubi*, defter 10.

Do sada je mnogo rečeno o Hafizovom položaju i njegovoj poeziji. Održan je veliki broj naučnih i drugih skupova posvećenih Hafizu Širaziju. Na svim tim skupovima postavljano je isto pitanje: ko je Hafiz i šta je njegova poruka? Odgovori dani na ova pitanja ne samo da nisu jednaki već su u nekim slučajevima bili u potpunoj suprotnosti. Nekada su ta mišljenja toliko različita da izazivaju veliko čuđenje. Svako tumači Hafiza u skladu sa svojim razumijevanjem. Međutim, svi su saglasni u jednom: Hafiza je ne samo moguće tumačiti već ga obavezno treba tumačiti. Također, svi su saglasni da je Hafiz podnosio veliku bol aška, gotovo neopisivu. Pri tumačenju ove boli opet je došlo do razilaženja u mišljenjima. Kako tumačiti Hafiza i njegov ašk³? Tema ovog govora i rada pred Vama upravo je ovo pitanje.

Nema sumnje da je Hafiz jedan od najvećih umjetnika poezije koje je svijet vidio. U nekim tehnikama poezije, kao što je dvosmislenost, ne može mu se naći sličnoga. Njegova pjesnička umješnost i njegovo majstorstvo jasno se mogu prepoznati iz jednog gazela, pa čak i iz jednog stiha. Ovo je područje preciznog posmatranja, ali ne i tumačenja. Tumačenje Hafiza počinje kada ga ne doživljavamo samo kao pjesnika, već kao jednog mislioca s razvijenom i kompleksnom mišlju koja se mora dokučiti kroz ulaganje truda. Hafiz nam se sam takvim predstavlja. On sebe predstavlja kao mislioca koji posredstvom suptilne poezije, kroz gazele koji su spoj umjetnosti i razvijene misli, prezentira uzvišena učenja.

شعر حافظ ہمہ بیت القزل است
آفرین بر نفس دلکش و لطف محش

*Hafizove pjesme sve su redom gazeli spoznaje,
aferim čarobnom dahu i ljepoti umjetnosti! (Gazel 277)⁴*

Ova misao nije takva da bi se mogla predstaviti u okvirima jednostavnih poruka. Ali, istovremeno, njegova poezija toliko je lijepa i privlačna da se ne može olahko proći pored nje. To je prelijepa i duboka misao s koje treba skinuti zastore, a Hafizova umjetnost govori upravo u tome:

کس چو حافظ نکشاد از رخ اندیشه کتاب
تا سر زلف سخن را به قلم شاد زدند

*Otkako su Perzijanci prve pjesme ispjevali,
niko kao Hafiz ne zna poezijom da razgali! (Gazel 180)*

Kako tumačiti Hafiza?

Jedan od postupaka tumačenja Hafizove poezije temelji se na poznavanju njegove historijske ličnosti. To je uobičajen metod tumačenja. Naprimjer, imaju li sljedeći stihovi potrebu za tumačenjem:

شب قدری چنین عزیز و شریف
با تو تاروز مقصم ہوس است

*Lejletul-kadr – časnu svetu, što no vr'jedi desetljeća,
s Tobom rado proveo bih, u postelji do sabaha. (Gazel 42)*

³ U perzijskom jeziku, kao i u arapskom, osim osnovnog termina za *ljubav* postoji i drugi izraz, a to je izraz *ašk*, što označava viši stepen ljubavi, odnosno onu ljubav koja obuzima cijelo biće zaljubljenog. Ibn Sina u jednoj svojoj kratkoj poslanici posvećenoj pitanju aška kaže da se ovaj izraz prije svega koristio za vrstu bršljana koji, kada obraste oko stabla, isisa sve njegove sokove i osuši ga. Tako se i viši stepen ljubavi naziva aškom, jer obuzima cijelo biće čovjekovo. (op. prev.)

⁴ Prijevodi stihova preuzeti su iz Hafizovog *Divana* u izdanju Naučnoistraživačkog instituta "Ibn Sina", Sarajevo, 2009, u prijevodu Bećira Džake, ako nije drugačije navedeno. Redni broj gazela naveden je prema ovom izdanju.

Odgovor na ovo pitanje ovisi o našem poznavanju osobe koja je ispjevala ove stihove, je li bila odana strastima, alkoholu, veselju i gozbama, ili je bila arif, osoba predana Bogu i vezana za Kur'an.

Na ovom mjestu nemamo namjeru analizirati Hafizovu ličnost iz historijskog ugla. Zapravo, mi želimo, ako to bude moguće, spoznati Hafizovu misao iz njegove poezije i njegovu ličnost iz njegovih razmišljanja, a potom se okrenuti tumačenju njegovih ostalih gazela.

Suprotno činjenici da se Hafizova umjetnost može shvatiti iz jednog gazela ili iz jednog stiha, njegovu misao treba tražiti kroz sagledavanje cijelog *Divana*. Hafizov *Divan* sličan je Kur'anu po tome što kao i Kur'an ima jasne i manje jasne dijelove. U slučaju njegovog *Divana* treba slijediti metod kao i kod Kur'ana, a to je da se manje jasna mjesta tumače prema jasnim mjestima. Ustvari, to i jeste tevil / tumačenje. To znači da, ako Hafiza smatramo i misliocem a ne samo pjesnikom koji dobro vlada ljepotama jezičkog izraza, metod tumačenja Kur'ana "jednog dijela njegovim drugim dijelom" trebali bismo primijeniti i na njegov *Divan*.

Jedan od puteva spoznaje jasnih mjesta Hafizova *Divana* jeste prepoznati jasna mjesta i ključne riječi u *Divanu* kako bi se došlo do suštine njegove misli. Najpoznatije Hafizove ključne riječi su vino, ašk i opijenost (مستی، عشق). Ona veselost i razdraganost koja ide s ovim riječima učinile su da ostale riječi padnu u nemar, iako frekventna učestalost njihova spominjanja nije ništa manja.

Iščitavamo li *Divan*, naći ćemo da je on pun termina kao što su tajna, šifra, zagonetka, skriveno, zastor, ogledalo, pehar i riječi koje su sklop ovih ili su derivirane iz njih. Sve ove riječi pozivaju nas da kroz vanjštinu gledamo u unutrašnje i skriveno. Čitalac shvaća da je najljepši naziv za ovaj *Divan* Govor skrivenog (Lisanul-gejb). Ovo kretanje iz spoljašnjeg ka unutarnjem, od površine ka dubini, od zahira ka batinu, otkrivanje tajni ukazuje na važnost tevila / tumačenja.

Ko može tumačiti Hafiza?

Među frekventnim riječima u Hafizovom *Divanu* su mahram / dostojni, namahram/nedostojni, stranac, poznanik i bliski te riječi slične njima. Te šifre nisu takve da ih se može spoznati samo pukim poznavanjem značenja tih riječi, književnosti i njenih tehnika. To su tajne u kojima i elita ljudskog roda zaostaje, a kamoli tek običan čovjek.

محرم راز دل شیدای خود کس نمی بینم ز خاص و عام را

*Ne znam kom ću tajnu srca ludog svog povjeriti,
ni u puku ni u plemstvu ne mogah to upoznati. (Gazel 8)*

Čitalac ili istraživač Hafizovih stihova ne može spoznati dubinu njegovih misli sve dok i sam ne bude imao iskustvo poput njegova, zato je što je stranac, a ne poznanik.

من این حروف نوشتم چنان که غیر ندانست تو نیز روی کرامت چنان بخوان که تو دانی

*Slovima je tajnim ovo pismo napisano;
ponesi ga, jer ti možeš čitati ga samo! (Gazel 479)*

Oni koji bez pokrića iznose tvrdnje o sebi nemaju pristup Hafizovom zdanju spoznaje, jer nisu od posvećenih i bliskih:

دست غیب آمد و بر سینه ما حرم زد مدعی خواست که آید به تماشا که راز

*Razum se pozabavio, ne bi l' tajna se otkrila,
ali ruka providjenja nedostojnog udaljila. (Gazel 150)*

Čovjek treba sebe izmijeniti kako bi mogao slušati šifrirane poruke:

تاگردی آشنا زین پرده رمزى شتوی
کوش نامحرم نباشد جای پینام سروش

*Dok ne postaneš poznanik, tajnog znaka nećeš čuti,
jer uši u stranca nisu za meleka glas čestiti. (Gazel 280)*

Stranac i nedostojni, o kojima na veoma učtiv način pjeva Hafiz, kod Mevlane u njegovoj Mesneviji, “koja ne treba nikakav red i učtivost”, nema više nego jednu riječ, a to je “magarac”!

کوش زربنروش و دیگر کوش خر
کین سخن را در نیند کوش خر

*Svoje uho magareće prodaj i uho drugo kupi,
jer uho magareće raspravu ovu neće shvatiti. (Mesnevija, 1/1028)*

Sve dok ne prođemo ovu razinu, mi smo iza zastora i ne možemo shvatiti tajne i šifre Hafizove i prema Mevlaninim riječima:

ترک عیسی کرده خر پرورده ای
لاجرم چون خر برون پرده ای

*Napuštajući Isaa, ti hraniš magarca:
ti si neophodno ispred zastora, poput magarca. (Mesnevija, 2/1850)⁵*

Prema Mevlaninim riječima, izvornu misao kao što je Hafizova može tumačiti samo onaj koji je prije svega sam sebe protumačio:

کرده ای تاویل حرف بکر را
خویش را تاویل کن فی ذکر را

*Ti na svoj način tumačiš Riječ čednu:
tumači sebe, a ne Knjigu Božansku. (Mesnevija, 1/1080)*

Da bi čovjek shvatio i protumačio sebe, on ima potrebu za posebnom čistoćom i to popraćenu suzom u oku i krvlju džigerice.

خوش نماز و نیاز کسی که از سردرد
بر آب دیده و خون جگر طهارت کرد

*Blago onom ko je svoj namaz pokorno obavio,
da se prije krvlju džigerice i suzom bolnom svojom abdestio! (Gazel 127)*

Ne može svako uprljano oko gledati Hafiza:

چشمه آلوده نظر از رخ جانان دور است
بر رخ او نظر از آینه پاک انداز

*Oči pogane neka su dalje od lica Voljene,
Dragu treba pogledati samo čistim pogledom. (Gazel 258)*

To znači, da bi neko tumačio Hafiza, “treba oprati oči” i to tako da budu poput Hafizovih. Onaj ko ne poznaje toplotu noćnih suza, on je stranac s Hafizom.

غسل در اشک زدم کاهل طریقت کویند
پاک شو اول و پس دیده بر آن پاک انداز

*Okupah se u suzama ljudi; tarikata kažu:
Prvo da si čist, a u onu Čistu gledaj potom. (Gazel 258)*

⁵ Prijevod ovog i sljedeća dva stiha naveden je prema prijevodu Velida Imamovića.

Ovo pranje čovjekovu nutrinu čini čistom i pripravnom i gradi vezu s “onima koji su duboko upućeni u znanje” da bi manje jasna mjesta u Hafizovom *Divanu* protumačili jasnim mjestima. I da ne budemo od onih o kojima Kur’an kaže:

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ

*Oni čija su srca pokvarena – željni smutnje i svog tumačenja – slijede one što su manje jasni.*⁶

Da bi se shvatio i tumačio Hafiz, treba znati jezik išareta i simbolike. Da bi se pojasnilo šta je jezik išareta, trebalo bi jedan zaseban članak. Ali, u najmanju ruku, trebalo bi znati da oni od velikih arifa koji dijele tajnu s Hafizom čitaju Hafiza onako kako ga sami poznaju, a ne onako kako ga poznaju “stranci”. U vremenu koje sam proveo sa prosvjetljenim arifom ajetullahom Nedžabatom, r.a., čuo sam od njega tumačenja Hafiza koja su potpuno bila saglasna sa samim tekstom Hafizove poezije, ali to je čitanje bilo takvo kao da je skinuo koprenu sa svijeta koje naše uprljane oči nisu vidjele i naši manjkavi razumi ga nisu spoznali. Treba se nadati da jednog dana njegova tumačenja Hafiza poprime oblik knjige i budu od koristi ljudima.

Hafiz i Kur’an

Jedna od veoma frekventnih riječi u Hafizovom *Divanu* jeste Kur’an i njegovi sinonimi. Premda ova riječ nije učestala kao riječi vino, ask i opijenost, ako pažljivo pogledamo naći ćemo da je njen broj u neobimnom Hafizovom *Divanu* veći nego u nekim obimnijim divanima, pa čak i da se češće pojavljuje nego u velikoj *Mesneviji* Dželaluddina Rumija ili *Kolijjatima* Sadija Širazija. Prostim prebrojavanjem ovo je lahko pokazati.

Ova činjenica govori o bliskosti koju je Hafiz imao s Kur’anom. U suprotnom, to bi značilo da Hafiz namjerno tako često spominje Kur’an iz licemjerstva. Ozbiljnije sagledavanje *Divana* dovodi nas do zaključka da je njegova misao vezana s Kur’anom:

نیدم نوشتراز شعر تو حافظ به قرآنی که اندر سینہ داری

*O Hafize, nikad ne čuh stihove od tvojih bolje;
Kur’anom se kunem što ga nose grudi tvoje. (Gazel 443)*

Da li je ovo Hafizovo zaklinjanje na Kur’an samo igra riječima, što često rade prosti vjernici, ili se iz odnosa između prvog i drugog dijela bejta da shvatiti da sva ljepota Hafizove poezije dolazi iz uznemirenih prsa hafiza Kur’ana. Sam Hafiz priznaje ovu činjenicu i ponosi se njome kada pjeva:

ز حافظان جهان کس چو بنده جمع نکرد لطایف حکمی با محاکات قرآنی (کتاب قرآنی)

*Od svih hafiza svijeta niko kao ja ne skupi
poučne potankosti i kur’anske mudrosti. (preveo E. Musić)*

On svaki uspjeh vidi zaslugom Kur’ana:

صبح خیزی و سلامت طلبی چون حافظ هر چه کردم همه از دولت قرآن کریم

*Ako Hafiz stvarno jeste nešto dobro napravio
to je bilo samo kad je po Kur’anu postupio! (Gazel 316)*

⁶ Ali Imran, 7.

Oni koji nisu od duhovnog puta i nisu sjedali s ljudima posvećenim Bogu Hafiza doživljavaju samo kao jednog pjesnika, nerijetko samatrajući da je on u svojoj poeziji i pretjerivao. Međutim, i pored njihova mišljenja sam Hafiz svoje najveće bogatstvo smatra bliskost koju ima s Kur'anom:

تا بود دردت دعا و درس قرآن غم مخور   حافظ در کج فقر و خلوت شب های تار

*Sve dok si u siromaštvu i samoći tamnih noći,
dok su tvoj vird dova i Kur'an, Hafize, ti ne tuguju!* (Gazel 252)

Koliko je samo neukusno i neupućeno smatrati da Hafizova bliskost s Kur'anom nije ostavila traga na njegovu dušu i pritom tražiti pored Kur'ana druge izvore njegovog nadahnuća. Jer ako prihvatimo da Kur'an nije izvor Hafizovog nadahnuća, to bi onda značilo poricanje djelovanja Kur'ana ili poricanje potencijala i spremnosti Hafizove da primi njegovu poruku. Bila bi šteta da ne navedemo ovaj lijepi i sadržajni Hafizov bejt kao lijep pečat na ovo poglavlje:

چون من مای گلک آرم به تحریر   تو از نون و القلم می پرس تفسیر

*Pošto svoje vješto pero potaknem ja na pisanje
o nunu i kalemu češ odmah stati tražit' znanje.* (prev. E. Musić)

Spoljnje i površno značenje ovog stiha, u kojem je upotrebljeno nekoliko pjesničkih tehnika, aludira na nun i kalem, odnosno na Kur'an. Najviše što možemo shvatiti iz ovog stiha jeste da Hafiz šalje poruku kako njegovo pisanje pojašnjava zašto se Bog u Kur'anu zaklinje na nun i kalem. Međutim, ako Hafiza smatramo majstorom dvosmislenog pjesništva, tada bi značenje bilo da ovi moji stihovi tumače Kur'an, i obrnuto, da svaki od njih tumači drugoga.

Hafiz, praskozorje, noć, ašk i uzdisaji

Među riječima koje se često susreću u Hafizovom *Divanu* jesu praskozorje / sahar i noć, što je pokazatelj njegovih različitih irfanskih iskustava i brojnih srčanih poticaja u ovom periodu dana. Također, riječi ašk, naricanje i uzdisaji imaju veliku frekventnost u njegovom *Divanu*. Onaj kome nisu poznate noćne osame, naricanje i uzdasi u praskozorje s Hafizom je stranac:

قدر مجموعہ گل مرغ سحر داند و بس   کہ نہ کوورتی خواند معانی دانست

*Vrijednost cvijetnjaka niko drugi sem slavuja ne zna
za onoga što par listova pročita ne može se reći da sve zna.* (prev. E. Musić)

Hafiz vrlo često govori o svojim irfanskim iskustvima u praskozorjima:

دوش وقت سحر از خصه نجاتم دادند   و نذر آن غلظت شب آن حیاتم دادند
چه مبارک سحر بود و چه فرخنده شبی   آن شب قدر که این تازه براتم دادند

*Iz ponora tuge jučer u zoru me izbavili,
pa me još za tmine noći vodom živom napojili.
Divno jutro, sretni treni, za mene su dobri bili,
kad su vr'jednoj noći tmice tuge me spasili.* (Gazel 179)

هردم از روی تو نقش زدم راه خیال
کس ندیده ست ز شک ختن و نافه چین
با که گویم که در این پرده چه می بینم
آن چه من حر سحر از باد صبا می بینم

*Svakog trena s lica tvoga odsjaj misli moje para,
i kome bih povjerio – čudesa kakva tog trena vidim?!
Tog mošusa hotenskoga niko nije osjetio,
miris što gaj' Saba vjetar meni zorom donosio. (Gazel 353)*

برقی از مترل لیلی بد رشید سحر
وہ کہ با خرمن مجنون دل افکار چه کرد

*Bljesnu munja iz šatora Lejlinoga ranom zorom;
ali avaj, šta učini Medžnunovom srcu bolnom! (Gazel 137)*

هر کنج سعادت که خدا داد به حافظ
از یمن دعای شب وورد سحری بود

*Svaka sreća što je Hafizu od Boga poklonjena,
zbog dove noćne i virda zorom ranom se zbila. (Gazel 213)*

U srcu ovakve noći Hafizovi uzdasi i suze donose plodove:

دعای صبح واه شب کلید کنج مقصود است
بین راه و روش می رو که با دلدار پیوندی

*Jutrom dova, noću uzdah ključ je želji svakoj,
sa dragom ćeš uvijek biti postupiš li tako. (Gazel 434)*

یار می که چه حافظ هزارم استمار
به گریه سحری و نیاز نیم شب است

*Dodaj vina: kò Hafizu meni se je tek nadati,
da ću zorom ja plakati, a u ponoć se klanjati! (Gazel 64)*

گریه شام و سحر شکر که ضلایع نکشت
قطره باران ما کو حریک دان شد

*Bogu hvala, nisam zalud tol'ke suze prol'jevao,
s kaplje svake moje kiše golem biser osvanuo. (Gazel 166)*

Upravo ove suze i uzdahe u tmimi noći Hafiz vidi kao milost od strane svog Voljenog:

سوز دل، اشک روان، آه سحر، ناله شب
این همه از نظر لطف شامی بینم

*Vatra srca, vrele suze, uzdah zorski i plač noćni,
ljubavi tvoje jesu znaci, jasno mi je, ja to vidim. (Gazel 353)*

Hafiz učenjak ili Hafiz zaljubljenik

Jedna od stvari koja može utjecati na razumijevanje i tumačenje Hafizove poezije jeste shvatanje njegovog odnosa prema kategoriji znanja. Jesmo li suočeni s lutajućim dervišem Hafizom kojeg ismijavaju sva ulema i askete njegova vremena ili smo suočeni sa znalцем koji ima onostrano iskustvo, iskustvo iznad razuma i znanja? Ono što se da shvatiti dubljim iščitavanjem njegova *Divana* drugo je značenje. To znači da je Hafiz osoba koja je dobar dio svog života proveo u učenju i predavanju i koji je stekao znanje, ali ima iskustvo spoznaje koje je spalilo sve njegovo znanje i asketizam.

تا علم و فضل بینی بی معرفت نشینی
یک کلمه ات بگویم خود را مبین که رستی

*Dok mudroču i umom budeš gledao, bez spoznaje ostat ćeš sjediti,
Reći ću ti samo jednu tajnu: Samoljublje ostaviš li tad ćeš se spasiti. (prev. E. Musić)*

علم و فضیلتی که به چهل سال دلم جمع آورد / ترسم آن نرگس مستانه بیغایبم

*Četrdeset godina sam edeb, znanje sakupljao;
p'jane oči sve će razn'jet – toga sam se pobjao. (Gazel 123)*

Jasno je da je ovo iskustvo i spoznaja iskustva aška koji ašika oslobađa od njega samog, a ispunjava ga Voljenim:

رَبَّتِ دَانِشِ حَاطِبِ بِفَلَکِ بَرِشُدِه بُوَد / کَرْدِ نَخْوَارِی شَتَا بِمَلذَّتِ پَتَم

*Zbog znaja svog Hafiz bijaše na dobrom glasu
ali ga ponizi ljubav prema tvom vitkom stasu! (Gazel 312)*

Jasno je koja je to ljubav koja u starcu može vatru probudi i koji je to Voljeni:

دیدِ دِلَاکِ آخِرِ پِیْرِ وَ زَحْدِ وَ عِلْمِ / بَا مَنِ چِه کَرْدِیدِه مَشْوَقِ بَا مَنِ

*Vidje l', srce, meni starom, učenom i pobožnome,
šta učini bestidnica – te mi vjera sad tone! (Gazel 396)*

Hafiz i ašk

Iz prethodnog možemo shvatiti položaj aška kod Hafiza i zašto on, pored sveg znanja što ga ima, ipak jedino vapi za aškom:

عِشْتِ رَسَدِ بِفِرَاذِ، اَرِ خُودِ بِسَانَ حَاطِبِ / قُرْآنِ زَبْرِ نَخْوَانِ دِ چَارِه رَوَايَتِ

*Sve napamet, kao Hafiz, Kur'an kada bi ti učio,
na četrn'est rivajeta, ašk bi u krik se stvorio! (Gazel 94)*

Također, shvatili smo zašto Hafiz ne nalazi ništa bolje od glasa o ašku:

اَز صَدَايِ سَخَنِ عِشْقِ نِیْدِمِ خُوشْتَرِ / یَا دِگَارِی کِه دَرِ اَیْنِ کُنْبِدِ دَوَارِ بَا نَدِ

*Ništa ljepše, ugodnije neg r'ječ ljubav ko je rek'o;
pamtiti će se pod svodom, štono kruži gor' visoko! (Gazel 176)*

Također, postala je jasna tajna zašto je, pored svih velikana poezije, Hafizov *Divan*, uz Kur'an, našao mjesto u svim kućama:

تَا مَرِ عِشْقِ تُو تَعْلِیْمِ سَخَنِ کَلْتَنِ کَرْدِ / خَلْقِ رَا وِرْدِ زَبَانِ مَدْحَتِ وَ تَحْسِیْنِ مَنِ اسْتِ

*Otkad od tvoga aška učim šta je govor, šta je priča,
sv'jet me stalno slavi, hvali, pun je za me pohvalnica! (Gazel 52)*

دَلِ شَتَانِ شُدِ نَخْمِ تَا تُو قَبُولِشِ کَرْدِی / آری آری سَخَنِ عِشْقِ شَتَانِی دَارِی

*Otkako je Ti prihvataš, moja riječ poštuje se.
Da, o ašku moja priča osobito sad sluša se. (Gazel 121)*

Razlog zašto je Hafizova poezija prihvaćena od strane srca jeste u tome što je on šehid ljubavi:

تِیْرِ عِشْقِ کَشِ نَدَانَمِ بَرِ دَلِ حَاطِبِ کِه زِدِ / اَیْنِ قَدْرِ دَانَمِ کِه اَزِ شَمَرِ تَرِشِ خُونِ مِی چِکِدِ

*Strijelom što zaljubljene bije ko Hafiza pogodio li je,
tek toliko znam da mu iz pjesmi nemilice sada krvca lije. (prev. E. Musić)*

Vatra ljubavi i aška u Hafizovom biću uzdigla se iz ugovora s Bogom kojeg smo dali u ezelu / iskonu:

در ازل پر تو حسنت ز تجلی دم زد عشق پیدا و آتش به همه عالم زد

*U Iskonu ljepota Ti svim je sjajem zablistala;
tad se Ljubav pojavila, i sv'jet c'jeli rasplamsala. (Gazel 152)*

Hafiz osnovu svoga opstojanja i prisustva kod Boga vidi u šehadetu, izgaranju i nestajanju:

اگر چه متی عشقم خراب کرد ولی اساس حتی من زان خراب آباد است

*Od ljubavi ja sam pijan, ovo p'janstvo srušilo me,
al' mog bića temelj jeste usred ove ruševine. (Gazel 35)*

Ustvari, ašk je taj koji je krajnji cilj postojanja:

عاشق شو از روزی کار جهان سر آید ناخوانده درس مقصود از کارگاه حتی

*Zaljubi se, jer jednog dana nestat će ovog svega,
život će proći – a nećeš znati šta si htio od njega! (Gazel 431)*

کمتر از ذره نه ای پست مشو عشق بورز تا به سرمتر مل مقصود رسی چرخ زمان

*Ti si manji od atoma, voli, nemoj past' do blata,
pa ćeš stići do sunašca, kružec' oko svoga jata. (Gazel 386)*

Upravo iz tog razloga onoga koji nema aška Hafiz smatra mrtvim:

هر آن کس که در این حالت نیست زنده به عشق بر او نمرده به فتوای من نماز کنید

*Svako ko nije na svijetu postao živ od ljubavi,
iako umro nije, po mojoj fetvi mrtav je, il' bez snage. (Gazel 240)*

Hafiz smatra da ibadet lišen aška nema nagradu:

ثواب روزه و حج قبول آن کس برد که خاک میکده عشق را زیارت کرد

*Onom koji prag mejhane od ljubavi zijareti,
Svevišnji će hadž primiti i za post ga nagraditi. (Gazel 128)*

Dakle, najveće umijeće Hafiza, ustvari, sve njegovo umijeće je u ašku:

عشق می ورزم و امید که این فن شریف چون هنرهای دیگر موجب حرمان نشود

*Zaljubljen sam i nadam se da zbog ovog umijeća
neću, k'o što često biva, ostati uskraćen i jadnim. (Gazel 223)*

بکوش خواجره و از عشق بی نصیب مباش که بنده را نخرد کس به عیب بی هنری

*Pokušaj, gospodaru, da ti život bez ljubavi ne teče,
roba s mahanom, a bez zanata, niko kupiti neće. (Gazel 437)*

Primijetili ste koliko obraćanja na jasna mjesta u Hafizovom *Divanu* pomažu u rasvjetljavanju manje jasnih mjesta i bez imalo taškoće nude njihovo tumačenje.

Stranci aška

U poeziji Hafiza Širazija prepoznati su stranci aška.

1. Varalice i oni koji sebe obožavaju:

بامدعی کلویید اسرار عشق و مستی   تابی خبر بمیرد در دود خود پرستی

*Varalici o ljubavi ne otkrij nijednu tajnu –
zaljubljen u sebe, neka umre u neznanju!* (Gazel 431)

2. Sam proračunat razum ne može doći u sveto područje aška:

حریم عشق را مثل بی والاتراز عقل است   کسی آن آستان بوسد که سر (جان) در آستین دارد

*Prag u dvoru ljubavnome nadvisio dvor pameti:
ko je spreman život dati taj prag može poljubiti.* (Gazel 118)

Ašk je takav da se mora iskusiti i dosegnuti, a nije dokučiv umskim promišljanjem:

دره عشق نشد کس به یقین محرم راز   هر کسی بر حسب فکر کمانی دارد

*Niko ne zna šta je ljubav, niti u nju razumije se;
svako piše na svoj način, kako kome dopada se.* (Gazel 121)

ای آن که به تقریر و میان دم زنی از عشق   مابا تو نداریم سخن، خیر و سلامت

*O ljubavi Ti bi prič'o, sav u opisu i dao bi se;
šta sa Tobom govoriti, hajd' u miru, izgubi se!* (Gazel 90)

ای که از دفتر عقل آیت عشق آموزی   ترسم این نکته به تحقیق ندانی دانست

*Skrivena se tajna vidi kad arif u vino gleda;
u rujnom se vinu bitak svega živog ogleda.* (Gazel 48)

I na kraju, ako želimo biti učenici Hafizove škole ljubavi, trebamo iskinuti crne listove naših partikularnih imaginacija i iluzija:

بشو اوراق اگر بهم درس مایی   که علم عشق در دفتر نباشد

*Deri spise ako želiš priči našim spoznajama,
jer se znanje o ljubavi ne nalazi u knjigama.* (Gazel 156)

Hafizov duhovni put i duhovno stremljenje

Zahvaljujući svemu navedenom u vezi s Hafizovim aškom, shvatamo da ovaj ašk ima potrebu za odvažnošću i smjelošću, što se može naći samo kod Hafiza i njemu sličnima:

عشق در درواز است و من غواص و دریا میکده   سرفرو کردم در آن جانا کجا سر بر کنم

*Ljubav je biser, ja sam ronilac, a more je mejhana,
tu zaronih, a gdje ću izronit' – ta stvar je Bogu znana.* (Gazel 342)

Ovaj ašk je rep lava s kojim se ne može igrati. Ovaj ašk je borba i šehadet i nije, kako misle neki iza koprene, da se za nekoliko nedjelja može postati ašik!

الایا ایها الساتی ادر کاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکل با

*O krčmaru, ukруг čašu, pa nazdravi piče svima;
sprva ljubav k'o bi lahka, al' okruni s' teškoćama.* (Gazel 1)

Ovaj ašk, sa svim tim strašnim problemima, zahtijeva junake, kakav je i Hafiz, koji se ne plaše nedaća:

فراز و نشیب یابان عشق دام بلاست
کجاست شیردلی کز بلا نپرسد

*Stupice će te ljubavne svu pustinju zahvatiti;
kamo junak što pustinjom ima hrabrost koračati?* (Gazel 152)

چو عاشق می شدم کفتم که بر دم کو حرم مقصود
ندانستم که این دریا چه موج خون فشان دارد

*Zaljubih se i pomislih: željena je moja perla,
ne znadoh da ovo more prepuno je smrtnih vala!* (Gazel 117)

عشقبازی کار بازی نیست ای دل سرباز
زان که گوی عشق توان زد به چوگان بوس

*Zavoljeti nije lahko, srce – moraš žrtvovati' se,
pločicu ljubavi ne smije palica strasti potresati.* (Gazel 263)

در طریق عشقبازی امن و آسایش بلاست
دیش باد آن دل که با درد تو خواهد مر می

*Na putu ljubavi mir i sigurnost kao greška važi;
neka ostane ranjeno srce što lijeka traži.* (Gazel 462)

Na ovom putu ne treba odustajati od traženja.

دست از طلب ندارم تا کام من بر آید
یا تن رسد به جانان یا جان ز تن بر آید

*Dok ne postignem što želim, ja ne napuštam potragu,
il' ću dušu žrtvovati, il' pronaći svoju Dragu.* (Gazel 233)

Na ovom putu je tako; što je Voljeni nama naklonjeniji, naša potreba i postojanost bivaju većom:

از بابت خدوم این کلمه خوش آمد که به جور
در سر کوی تو از پای طلب نشستم

*Priča me ova dirnu, a za čvrstoga važim,
uprkos zloći svakoj, i dalje trebe tražim.* (Gazel 312)

Na ovom putu je tako da, kolika god da su privlačenja Voljenog, zaljubljenik nema drugog izbora nego da ispolji trud:

گر چه وصالش ز به کوشش دهند
هر قدر ای دل که توانی بلوش

*Mada susret s Njom prema trudu ne daju,
kol'ko možeš ti se trudi da je tvoja čežnja gane.* (Gazel 282)

Međutim, ovaj trud bez vodiča na putu i Hidra neće dati željenog rezultata:

به کوی عشق منبئی دلیل راه قدم
که من به خویش نمودم صد اهتمام و نشد

*Bez vodiča kvart ljubavi nemoj da bi pohodio;
bez vodiča ič' sam htio, ali put sam promašio!* (Gazel 164)

Budimo poštenu i priznajmo koliko su samo daleko stranci, oni koji misle da je sav ovaj Hafizov trud i izlaganje opasnostima samo da bi stigao do drage, njenog pogleda i mladeža na usnama, koja se danas u svakoj ulici može naći. Gdje su one, a gdje su riječi želje Hafizove:

حجر بادی می کتتم حدیث آرزومندی
دعای صبح و آه شب کھینج مقصود است
خطاب آمد که واثق شو به الطاف خداوندی
بدین راه و روش می رو که بادل در پیوندی
ورای حد تقریر است شرح آرزومندی
قلم را آن زبان بود که سر عشق کوید باز

*Zorom ranom povjetarcu pričo sam o svojoj želji,
"U dobrotu Gospodara bez sumnje vjeruj!", veli.
Jutrom dovu, noću uzdah, ključ je želji svakoj,
sa dragom ćeš uvijek biti postupiš li tako.
Ne postoji pero kadro da tajne ljubavi razotkrije:
za granicom riječi i objašnjenja ova se tajna krije.* (Gazel 434)

Hafizova bol

Dolazimo do sljedećeg zaključka: da bi se shvatio i tumačio Hafiz, treba dijeliti boli s njim. Organiziranje skupova na kojima se istražuje njegova poezija, a bez spoznavanja njegove boli, donosi samo površne rezultate koji ne prelaze okvire književnih ljepota, ili nas odvede u zabludu u vezi s Hafizom i tumačimo ga potpuno obrnuto. Prema mišljenju autora ovih redaka, onima koji su osjetili Hafizovu bol priliči u našem vremenu tumačiti Hafiza. Riječ "bol" jedna je od ključnih riječi Hafizova *Divana* i to njegovih jasnih dijelova:

درد عشقی کشیده ام که می پرس
زحر جبری پشیده ام که می پرس
*Bol ljubavi ja iskusih, i ne pitaj,
Otrov rastanka okusih, i ne pitaj.* (Gazel 267)

Oni koji ne osjećaju bol, ili im je bol od one vrste koju ni liječniku ne mogu reći, nikada neće moći spoznati Hafiza koji sam lije krvave suze:

اشک خونین بنمودم به طبیبان گفتند
درد عشق است و جگر سوز دوائی دارد
*Pokaz'o sam ljekarima suze što ih boji krvca
vele: "Ljubav izl'ječit će, tek strpljenje sred tvog srca."* (Gazel 122)

چون این کره کشایم وین راز چون نمایم
دردی و سخت دردی کلاری و صعب کلاری
*Kako čvorove razmrsiti, kako ljubav ispoljiti;
ljubav je čudesna tajna, zna ponekad bolna biti!* (Gazel 440)

Ova bol ne može se naći ni kod sufija njegova vremena:

در این صوفی و شان دردی ندیدم
که صافی باد عیش در دوشان
*Ja ne vidjeh truni derta (boli) kod tih što ih suf'je zovu,
a Bog dragi očistiti će pijanica družbu ovu!* (Gazel 385)

Ova bol, koja je na jedan način bol za vjerom, ne može se naći ni kod onih koji se deklariraju kao vjernicima:

نه دمان دلی نه دردینی   نمی بینم نشاط عیش در کس

*Nikog više nema da me obraduje,
Za srce i vjeru niko neće ni da čuje!* (Gazel 477)

Upravo ova bol je ta koja je njegovu poeziju učinila dirljivom:

توان شناخت ز سوزی که در سخن باشد   میان شوق چه حاجت که سوز آتش دل

*Zar se moja čežnja može kazat' pričom i molbama,
Znadeš da mi srce gori po mom žaru u pjesmama.* (Gazel 158)

Hafizova ljubav prema ibadetu

Budući da je mjesec ramazana i u njemu je noć kadra, prigodno je da se prisjetimo ljubavi koju je Hafiz imao prema ibadetu i irfanskome iskustvu što ga je on imao u njemu. Ovo nam, također, pomaže u razumijevanju Hafiza.

U predajama od Ehli-bejta stoji: "Najvredniji čovjek je onaj koji voli ibadet i prigrli ga." Hafiz je od ove sorte ljudi.

در نمازم خم ابروی تو بایاد آمد   حالتی رفت که محراب به فریاد آمد

*Dok sam klanj'o, pred oči se luk obrva tvojih stvori,
od vizije iz mihraba i mog grla jauk hori.* (Gazel 169)

Sva briga Hafizova u tome je da mu ovaj svijet ne prođe bez smisla:

دینا عیش بگیری که در خواب محرکه شدت   ندانی قدر وقت ای دل مگر وقتی که دمانی

*Za veselje bi prilika, al' u zoru mi smo sneni,
Ne zna srce – dok ne klekne – svoje vrijeme da cijeni!* (Gazel 474)

Hafiz na najljepši način opisuje slast ibadeta, a o veselju u zori pjeva sljedeće stihove:

زلف آشفته و نحوی کرده و خندان لب و مست   سپرین چاک و غزل خوان و صراحی در دست
زرکش عریبه جوی و لبش افوس کنان   نیم شب دوش به بالین من آمد بهشت
سرفراکش من آورد به آواز حزین   گفت ای عاشق دیرینه من خوابت هست
عاشقی را که چنین باده بگیرد و خند   کافر عشق بود که شود باده پرست

*Raščupana, sva u znoju, smiješi se, pijana,
Raskopčana, pjeva gazel, a pehar joj u rukama.
Narcis okom kavgu traži, a tuga joj na usnama;
u ponoć mi Draga dođe, pa mi sjede kraj jastuka.
Primaknu se kraj mog uha, pa mi tužnim glasom kaza:
– O, ljubavi moja stara, kako da te sanak hvata?
Kad ašiku jednom dadu ovakvog noćnog vina,
Ne pokloni l' on se vinu, poricatelj on je aška.* (Gazel 21)

Zaključak

Zaključak ovog govora u tome je da Hafizov *Divan* u cijelosti, kako je i sam rekao, čine gazeli spoznaje (بيت الغزل)⁷ u kojem su utkane suptilne mudrosti i kur'anska učenja. Hafizov *Divan*, kao i sam Kur'an, ima potrebu za tevilom / tumačenjem. Hafiza može tumačiti samo onaj ko je sebe shvatio i protumačio, osjetio bol aška, i to ne u knjizi već u dubini svoje duše. Samo oni duboko upućeni u melekutsko znanje mogu tumačiti manja jasna mjesta Hafizova *Divana*.

S perzijskog preveo Amar Imamović

Abstract

Understanding Hafiz and the Interpretation of Love/Ashq

Qasim Kakayi

The paper attempts to present Hafiz Shirazi in the way in which he talked about himself in his verses, with a special focus on his love/ashq view which dominates throughout his entire poetry. In order to understand Hafiz Shirazi, it is necessary to recognize the clear places in his poetry, and then interpret the less clear places, which may potentially mislead the reader in a wrong direction, in accordance with the basic clear postulates of Hafiz Shirazi. In his verses, as it can clearly be seen in this paper, the Hafiz Shirazi reveals himself to be a pious religious person, a religious scholar who lives by the Qur'an, a lover of the Beauty, a spiritual traveller devoted to the spiritual journey and the night solitude with his Beloved, one who burns in the pain of separation. Having read Hafiz's poetry, a conclusion may be inferred that Hafiz Shirazi can be understood only by someone who bears the same pain which the poet describes in his poems.

Keywords: Hafiz Shirazi, *Divan*, love, ashq

⁷ Vidjeti gazel 277: *Hafizove pjesme sve su redom gazeli spoznaje.*